

POVIJESNA, SAVREMENA I FILOZOFSKO-RELIGIJSKA PERSPEKTIVA ODNOSA RELIGIJE I MORALA: KOMPLEMENTARNOST ILI KONTRADIKTORNOST

Almir Pramenković

Fakultet za islamske studije

Novi Pazar, Srbija

almirpramenkovic@gmail.com, ORCID: 0000-0002-9640-1583

Misala Pramenković

Fakultet za islamske studije

Novi Pazar, Srbija

misalapramenkovic2014@gmail.com

Omran Nezar

Fakultet za islamske studije

Novi Pazar, Srbija

nezaromran5@gmail.com, ORCID: 0009-0006-7031-439X

Apstrakt

Ovaj rad istražuje kompleksan odnos između religije i morala kroz historijsku, filozofsku i savremenu perspektivu. Autor prikazuje kako su moralne norme kroz historiju često bile povezane s religijskim uvjerenjima, od drevnih civilizacija i srednjovjekovne Evrope, do promjena tokom prosvjetiteljstva. Kroz tri pristupa - religija kao osnova morala, moral bez religije (kontradiktorna relacija) i komplementarna veza između njih - rad nudi uvid u različite naučne stavove na ovu temu. Religija se tradicionalno smatra temeljem moralnih normi, dok je Kant etiku zasnovao na razumu, a Niče kritikovao religijski moral. Rad, također, analizira kako različite religije, poput istočnih religija (hinduizam i budizam), judaizma, krišćanstva i islama, oblikuju moralne vrijednosti kroz svoja učenja. Naravno, uzimajući u obzir religijski background autora ovog teksta, veći fokus je stavljen na ulogu islamske percepcije morala. Takva pozicija uopće ne umanjuje naučnu vrijednost samog teksta kao takvog. Sociološke, filozofske i empirijske kritike vjerskog morala dodatno osvjetljavaju izazove s kojima se moral suočava u modernom društvu, dok se sekularni moral, poput Kantovske etike, razmatra kao alternativa. Sinergija religije i morala nesumnjivo vodi boljoj humanizaciji čovjeka i miru. Na kraju, autor naglašava ulogu islamskog svjetonazora u transmisiji morala te važnost multidisciplinarnog pristupa za razumijevanje interakcije između religije i morala u savremenom svijetu.

Ključne riječi: religija, moral, razum, objava, kontradiktornost, komplementarnost

Historical, Contemporary, and Philosophical-Religious Perspective on the Relationship Between Religion and Morality: Complementarity or Contradiction

Abstract

This paper explores the complex relationship between religion and morality from a historical, philosophical, and contemporary perspective. The author shows how moral norms have often been linked to religious beliefs throughout history, from ancient civilizations and medieval Europe to the changes during the Enlightenment. Through three approaches - religion as the basis of morality, morality without religion (a contradictory relationship), and the complementary relationship between them - the paper offers insight into different scientific positions on this topic. Religion is traditionally considered the foundation of moral norms, while Kant based ethics on reason, and Nietzsche criticized religious morality. The paper also analyses how different religions, such as Eastern religions (Hinduism and Buddhism), Judaism, Christianity, and Islam, shape moral values through their teachings. Of course, taking into account the religious background of the author of this text, greater focus is placed on the role of the Islamic perception of morality. Such a position does not at all diminish the scientific value of the text itself. Sociological, philosophical and empirical critiques of religious morality further illuminate the challenges facing morality in modern society, while secular morality, such as Kantian ethics, is considered as an alternative. The synergy of religion and morality undoubtedly leads to better humanization of man and peace in the world. Finally, the author emphasises the role of the Islamic worldview in the transmission of morality and the importance of a multidisciplinary approach to understanding the interaction between religion and morality in the contemporary world.

Keywords: religion, morality, reason, revelation, conflict, complementarity

UVOD

Opsežna intelektualna, teološka i sociološka istraživanja i dalje se vode o prilično složenoj interakciji između religije i morala. Ovaj neprekidni diskurs kroz poznatu ljudsku historiju naglašava koliko su moral i religija važni u formiranju društvenih standarda, kulturnih vrijednosti i ljudskog ponašanja (McKay, 2015, str. 447). Izvan akademskih okvira, ova tema direktno utiče na javnu politiku, obrazovanje i lično donošenje odluka u zemljama širom svijeta. Prije svega, religija se može definirati kao sistem etičkih ideala, rituala i vjerovanja (Zrinščak, 2008, str. 26).¹ Moral je, s

¹ Termin religija potiče od latinskog glagola *religio*, *religare*, što znači povezati-komunicirati. Ovu riječ je prvi upotrebio Laktanije, hrišćanski filozof, u četvrtom vijeku nove ere. Ovdje se misli na ljudsku vezu sa prirodom, drugim bićima i Bogom. Postoje tri osnovne metode koje se mogu koristiti za promatranje religije kao fenomena. To su: *subjektivni*, *objektivni* i *subjektivno-objektivni pristupi*. Sa objektivne tačke gledišta, religija se ne može proučavati kao bilo koja druga pojava. Subjektivni pristup zahtijeva drugačiji pristup religiji u odnosu na druge stvari. Prema trećoj poziciji, smatra se da se religija ne može negirati subjektivno, niti objektivno, jer je spoj objektivnog i subjektivnog. U

druge strane, skup ideja koje razdvajaju ispravno od lošeg, kao i dobro od lošeg ponašanja. On pokriva niz gledišta o ličnom ponašanju i društvenim interakcijama.² Stoga su neka osnovna pitanja vezana za historiju etike: da li je moral urođen ljudskoj prirodi ili je to samo dužnost nametnuta spolja. Ko postavlja pravila i da li se nametnuta pravila moraju poštovati? Ili je to dobro i loše u isto vrijeme? (Pobrić, 2022, str. 354).

Interakcija između religije i morala bila je i kontroverzna kroz poznatu ljudsku historiju. Iako jedni tvrde da moralno ponašanje ne može postojati bez religije, drugi kažu da moral može postojati odvojeno od vjerskih uvjerenja (Pyysiäinen, 2010, str. 104-109). Može se slobodno kazati da prije modernog perioda filozofije, općenito se vjerovalo da je religija neosporni temelj morala, što implicira da bez religije ne može biti ni morala. Ovo široko rasprostranjeno i duboko ukorijenjeno mišljenje da je religija preduvjet za moral i danas tvrdi da je "moral nemoguć bez vjerovanja u Boga te da se opadanje moralnih standarda barem dijelom može pripisati usponu sekularizma i opadanju organizirane religije. Ova pretpostavka i sve izgrađeno na njoj više ne izgleda jako snažno jer su određeni moderni i savremeni naučnici argumentirali činjenicama da su mnoge religijske doktrine i prakse pale na testu morala, otuda i argument da religija nije ni potrebna ni dovoljna za moral. Ovo gledište je u suprotnosti sa dugogodišnjim stavom da moral ima božansko porijeklo: ili je Bog stvorio čovjeka s moralnim osjećajem ili je čovjek stekao znanje o dobru i zlu, ispravnom i pogrešnom iz lekcija naučenih iz vjerskih učenja (Iwuagwu, 2018, str. 42). Pored toga, većina religioznih tradicija i intelektualnih gledišta o etici koji su evoluirali u raznim epohama još više kompliciraju ovu raspravu. S osvrtnom na historijsku dimenziju, filozofske osnove i modernu relevantnost, ovaj članak ima za cilj istražiti složenu interakciju između religije i morala. Kroz multidisciplinarno proučavanje i analizu nekoliko gledišta, cilj nam je da razjasnimo zamršene, disperzivne i često suptilne interakcije između religije i morala.

HISTORIJSKA PERSPEKTIVA ODNOSA RELIGIJE I MORALA

Historijska veza između morala i religije odnosi se na dinamičnu razmjenu ideja, društvenih normi i intelektualnih otkrića koja su evoluirala hiljadama godina. Ovaj dio rada prati evoluciju ove veze od praistorijskih društava do srednjeg vijeka i dalje do značajnih promjena u doba prosvjetiteljstva.

Antički pogled na religiju i moral

U drevnim civilizacijama, moral i religija su u suštini bili isprepleteni jedno s drugim. Među prvim pravnim pravilima, Hamurabijev kodeks ilustruje ovu vezu pripisujući svoje moralne i pravne vrijednosti božanskoj moći (Harper, 1999, str. 13). Maat (ili Maa), drevne egipatske ideje, kombinovale su moralnu izvrsnost sa kosmičkim poretom kako bi pokazale koliko su harmonične etičke i religiozne ideje (Karenga, 2012, str. 124).

zavisnosti od društveno-političke situacije i ideologije, postoji više tumačenja religije što nije predmet interesovanja ovog teksta (Kolakovski, 1987, str. 10-1).

² Moral ili etika je nauka koja se bavi raspoznavanjem čovjekovih duševnih vrlina i poroka. Pored toga, etika određuje i vrijednost čovjekovih djela. Drugim riječima, etika raspravlja o ispravnosti čovjekovih djela u svim poljima života (Hani, 2016, str. 7-13).

Kada je u pitanju grčka filozofija, Sokrat je smatrao da ni filozofija ni nauka nisu potrebne da bi čovjek znao šta treba da radi da bi bio pošten i dobar, kao i da svako, naravno, pa i najobičniji čovjek zna šta mu je dužnost. Vjerovao je da se moral mora temeljiti na ljudskoj prirodi i dobru ljudske prirode kao takve. Ljudska priroda je nepromjenjiva i stoga su moralne i etičke vrijednosti nepromjenjive (Arsić, 2024, str. 33). Platon i Aristotel proučavali su u antičkoj grčkoj filozofiji vezu između moralne vrline i božanskog poretka. Platonova Eutifron zagonetka dovodi u pitanje ideju da li se neka aktivnost smatra pobožnom zbog ljubavi bogova ili zato što je suštinski pobožna i bogovi je vole. Ova zagonetka teži da formira osnovu za duboku filozofsku raspravu o moralu i njegovoj interakciji s božanskom voljom (Pobrić, 2022, str. 366-372).

Medievalna misao

Srednjovjekovno doba u Evropi odlikovalo se miješanjem moralne filozofije i religijske doktrine zato što su spisi Augustina o suštini dobra i zla sugerirali da je moralno ponašanje povezano s božanskom milošću (Irwin, 2007, str. 375). Kombinacijom aristotelovske filozofije i hrišćanske teologije, sveti Toma Akvinski, koji je u 13. vijeku razvio okvir za tumačenje morala u kontekstu prirodnog prava i božanskog mandata, sažeo je ovo nasljeđe (Schockenhoff, 2018, str. 50). Bio je i vjeran Aristotelov učenik i vjerni kršćanin, stalno je morao dolaziti do tačke u kojoj se razlikovao od svog učitelja, a ta razlika nigdje nije upadljivija od onoga gdje kaže da je svaka greška ili grijeh nasilje protiv zakona koji je Bog propisao. On je smatrao na temelju Sokratovog razumijevanja, da je Bog naređuje dobro jer je to djelo dobro, naglašavajući Boga kao izvora morala. Na temelju njegovih djela moral je bio dio i oblast filozofije koja se bavila ljudskim postupcima u mjeri u kojoj je on bio građanin (Arsić, 2024, str. 33).

Međutim, odnos između morala i religije u srednjem vijeku je složena i često kontradiktorna pojava, koju karakterizira dominacija crkvenih institucija, teološka opravdanja i ograničenja individualnog morala. U ovom periodu religija je bila središnja sila koja je oblikovala moralni okvir društva, ne samo definirajući pravila ponašanja, već ih i provodila kroz rituale i zakone. Papstvo i globalno carstvo nametnuli su dualizam između svetog i profanog, čineći moral sredstvom za održavanje društvenog poretka i crkvenog autoriteta, a ne nezavisnim izrazom ljudske savjesti. Sakramenti, kao što su krštenje, ispovijed i pokora, ne samo da su simbolizirali duhovni razvoj, već su postali instrumenti kontrole koji su moralno ponašanje usko povezivali s vjerskom pripadnosti (Muzzey, 1906, str. 32-33).

Skolastika, dominantna intelektualna snaga tog vremena, nije bila usmjerena na otkrivanje novih istina ili razvijanje morala, već na opravdavanje ranije prihvaćenih doktrina. Moralna pitanja su bila više teološka nego socijalna, pri čemu je moral gubio svoju nezavisnost i postao sredstvo održavanja autoriteta crkve. Iako je srednji vijek karakterizirala težnja za idealima kao što su viteštvo, asketizam i križarski ratovi, ovi ideali su često bili u sukobu s političkom stvarnošću i institucionalnim ugnjetavanjem. Crkva, dok je promicala vrijednosti kao što su milosrđe i poniznost, često je koristila svoju moć da održi bogatstvo i moć. Vjerske vlasti su nametale moralne standarde, dok je individualna savjest potiskivana u korist kolektivnog pridržavanja crkvenih zakona. Međutim, uprkos ovim ograničenjima, religija je dala

značajan doprinos oblikovanju morala. U srednjem vijeku kršćanstvo je uvelo ideju o univerzalnoj vrijednosti ljudskog duha i promoviralo humanističke ideale milosrđa i filantropije (Muzzey, 1906, str. 43-47).

Promjene u eri prosvjetiteljstva

Tokom prosvjetiteljstva, razgovor o etici i religiji doživio je promjenu. Koncepti prosvjetiteljstva podstakli su kontinuirane rasprave o održivosti morala lišenog religijskog utjecaja i postavili temelje za sekularne etičke sisteme. Historijska evolucija veze između religije i morala pokazuje složenu interakciju između kulturnih, intelektualnih i društvenih aspekata. Preoblikovanje i ispitivanje interakcije između logičkih istraživanja prosvjetiteljstva i integriranih pogleda na svijet drevnih civilizacija čini osnovu moderne debate o funkciji religije u etičkom životu. Imanuel Kant i drugi mislioci su tvrdili da se etičko djelovanje može utvrditi samo na osnovu razuma, bez pomoći božanske objave (Kant, 1990, str. 104). Ideja univerzalne, naučne osnove za etiku dovodi u pitanje uobičajeni pogled na moral kao temeljno zasnovan na religijskim uvjerenjima. Tvrdеći da moralne razlike proizlaze iz osjećaja, a ne razuma, David Hum kritički je ispitao racionalnu vezu između vjerskih uvjerenja i etičkih procjena (Mićić, 2023, str. 123).

Filozofske perspektive odnosa religije i morala

Za mnoge eminentne filozofe kroz historiju, interakcija između religije i morala bila je glavni naglasak njihovog rada. U ovom dijelu rada istražuju se gledišta eminentnih znanstvenika koji su oblikovali ovu diskusiju.

Razvijajući temeljni okvir koji kombinuje vjeru i razum, kršćanski filozof i teolog iz 13. stoljeća, Toma Akvinski iznio je teoriju prirodnog prava, tvrdeći da moralni standardi odražavaju Božji vječni zakon i da su inherentni ljudskom razumu. Tvrdio je da, iako razumna misao može pomoći u određivanju određenih moralnih standarda, božanska objava nudi razvijeniji i temeljitiji moralni smjer. Zato katolička moralna teologija i filozofska etika Akvinskog ima snažan utjecaj i danas (Suzić, 2009, str. 65).

Engleski mislilac Džon Lok je u 17. vijeku podsticao vjersku toleranciju u isto vrijeme i naglašavao sposobnost moralnog razumijevanja razumom i iskustvom. Lok je tvrdio da se moralni standardi mogu stvoriti sa istom sigurnošću kao i matematičke istine u odsustvu natprirodnog otkrivenja (Čerkez, 2022, str. 99). Brojne filozofske pozicije koje se ovdje citiraju odražavaju debate o izvorima, valjanosti i suštini etičkih ideja u vjerskim i sekularnim sredinama. Kao takvi, oni ističu komplikovanu međusobnu relaciju između religije i morala.

Njemački filozof Imanuel Kant se u 18. vijeku fokusirao na izgradnju moralne osnove više na razumu nego na božanskoj odredbi. Kant je tvrdio da je kategorički imperativ izveden iz logičke refleksije, a ne iz teološke doktrine. Prema Kantovoj filozofiji, moral je srž religije, te je samim tim viši od posebnih oblika ispoljavanja religije (Kindić, 2016, str. 207). Iako je tvrdio da bi religijske ideje također mogle pomoći u promicanju moralnog ponašanja, uprkos tome što ta ideja nije njen osnovni izvor iz čega se razumije da Kant nije potpuno odbacio religiju (Đurić, 2018, str. 116-117).

Škotski mislilac Dejvid Hjum doveo je u pitanje intelektualne osnove vjerskih uvjerenja i moralnih procjena (Pramenković, 2020, str. 88). Hjum je tvrdio da promjene povezane s moralom proizlaze iz osjećaja, a ne razuma. Kao takav, osporio je temeljnu vezu između religijskih koncepata i etičkog djelovanja (Mičić, 2023, str. 183). Dakle, njegova ključna teza osporava uvreženo mišljenje da religija mora biti osnova morala, tvrdeći da se moralni principi mogu temeljiti na ljudskim osjećanjima i racionalnosti, nezavisno od religijskih doktrina. Može se, prema Hjumu, tvrditi da je popularni oblik vjerskog obožavanja lažan. On upozorava na lažno religiozno obožavanje i zalaže se za oslanjanje na urođene ljudske vrline za moralno vodstvo. Lažna religija je prijetnja moralu. Pošto sveštenstvo ima interes da postavi granice ljudskom znanju; jer drže vjernike jadnim; budući da Bog druge religije nije nikakav moralni autoritet, jer su njegova svojstva ili kontradiktorna ili čak nemoralna; a posebno zato što vjernici moraju živjeti u sukobima. Hjum tvrdi da su svi oblici religije koji se mogu naći u historiji bili oblik praznovjerja. Shodno tome, on čvrsto tvrdi da religija općenito ima pogubnu dominaciju nad moralom (Barman, 2024, str. 5).

Njemački filozof iz 19. stoljeća Fridrih Niče doneo je ideje koje su do tada bile nezamislive i usudio se da ih predstavi čovječanstvu na veoma neposredan način. Nestankom vjere u Boga, nestao je i viši autoritet koji bdije nad svijetom i moralni principi koji su išli ruku pod ruku s vjerom i koji su društvo držali na okupu više od 2.000 godina. Svojim proglasom Niče oslobađa svijet od Boga, božanskih principa i morala, i od tog trenutka čovjek se mora sam boriti i boriti za svoje vrijednosti i novi opći moral. Kada govorimo o Ničeovoj kritici morala, najčešće se spominje njegova kritika kršćanstva. Važan dio njegove kritičke filozofije svakako je usmjeren na etičke vrijednosti kršćanstva, međutim, Niče nalazi osnovu tog morala u ogorčenosti, u zavisti i volji slabih da obuzdaju jake. Tvrdio je da je polje morala i religije zasnovano na izmišljenim uzrocima, kao i da moral i religija u potpunosti pripadaju psihologiji zablude. Međutim, Niče je vjerovao da određene moralne vrijednosti, odnosno vrline, mogu afirmirati život i pozitivne vrijednosti (Arsić, 2024, str. 34-35). On je pozvao na stvaranje svježih, životno-potvrđujućih etičkih standarda i "ponovnu procjenu svih vrijednosti". Današnja filozofska i kulturna debata o religiji i moralu bila je pod velikim utjecajem Ničeove kritike (Rajković, 2021, str. 78).

S druge strane, historijski pogled na religiju ukazuje na to da su religioznost i religijsko vjerovanje morali odlikovati prvog čovjeka. *Homo sapiens* je univerzalan i homo religiozan. Religija je prije svega univerzalni ljudski fenomen, smatrao je Carl Gustav Jung. Sve nauke koje se bave proučavanjem čovjeka, jedinstveno zaključuju da je religijsko vjerovanje staro koliko i sam čovjek (Arsić, 2024, str. 35).

Filozofska kritika religijskih doktrina i insistiranje na sekularnim osnovama morala podstiču dublje istraživanje odnosa između razuma, osjećanja i društvenih dinamika u oblikovanju ljudskog ponašanja.

Religijske perspektive o odnosu religije i morala

Različite religijske tradicije predstavljaju različite moralne aspekte ovisno o vlastitim interpretacijama i naglascima. Naglašavajući četiri plemenite istine, budistička etika u velikoj mjeri naglašava smanjenje patnje, pažnje i saosjećanja. I

budizam i hinduizam svoje moralno ponašanje zasnivaju na osnovnom konceptu karme, a to je aktivnost i njene posljedice. Složenost hinduističke etike odražava raspon vjere. Osnovna ideja darma (odgovornosti, morala) vodi i lično i društveno ponašanje. Među nekoliko djela koja razjašnjavaju hinduističke etičke principe je Bhagavad Gita, koja naglašava nesebičnu aktivnost (karma joga) kao sredstvo duhovnog prosvjetljenja (Albanese, 2004, str. 342-354).

Tora i kasnije rabinski principi definiraju jevrejsku etiku. Koncept *tikkun olama*, tj. popravljanja svijeta. Istraživač Dorff bilježi osnovni jevrejski fokus na moralno ponašanje i socijalnu pravdu. Halaha, jevrejski zakon, kao i način primjene zakona s obzirom na promjenjive društvene prilike, usklađujući tako tradiciju sa sadašnjim moralnim zagonetkama, čini srce jevrejske etičke rasprave (Albanese, 2004, str. 71).

Kršćanska etika je u osnovi definirana egzegezom biblijskih tekstova i učenja Isusa. Ističući da se kršćanska etika oslanja na koncept *agape*, odnosno dobrotvorne ljubavi. Ovaj koncept naglašava potrebu ljubavi prema Bogu kao i prema bližnjemu. Tijekom milenijuma, kršćanska moralna teologija je evoluirala jer mnoge religije stvaraju karakteristične etičke teorije poput katoličke teorije prirodnog prava i protestantske situacijske etike (Hamilton, 2003, str. 274-279).

S druge strane, islamska etika se zasniva na Kur'anu (Božija objava) i hadisima (riječi i djela poslanika Muhameda). Islamski moral počiva na konceptima *adl* (pravda) i *ihsan* (izvrsnost u vjeri i djelu)" (Nasr, 2002, str. 298-299). Poštivanje moralnih normi u praksi predstavlja jasno izražen uvjet za vječni spas. Islam nudi više od strogo društvenog morala jer u svojoj samoj suštini, islam se pokazao sasvim egatlarističkim Muhamed, a.s., se smatra revolucionarem u onoj mjeri u kojoj je kao poslanik nastojao etički transformirati sredinu u kojoj je živio. (Boisard, 2002., st. 69).

Islamska etika-uloga islama u oblikovanju morala

Razlog zbog koje se postupanje u skladu sa temeljnim principima islamskog morala treba smatrati primarnom obavezom za muslimane, izveden je iz shvatanja Kur'ana kao konačne instance koja određuje moralne standarde i pojedinca i njegovu ulogu u organizaciji društvenog života (Muhić, 2022, str. 85). Svaki vjerovjesnik Božiji je milost narodu kojem je poslan, dok je zajednička crta svih vjerovjesnika da su oni vjerski i moralni uzori. Kur'an ističe da je jedna od fundamentalnih funkcija Muhameda, a.s., da bude vjerski i moralni uzor (Spahić, 2002, str. 352). Kur'an kaže: *Jer si ti, zaista, najljepše čudi* (Kur'an, El-Kalem, 4). Izgrađena na konceptu tevhida, islamska etika utiče na sve aspekte moralnog ponašanja (Izutsu, 2019, str. 141-143). Naglašavajući vrline kao što su pravednost (*adl*), ljubaznost (*lutf*) i saosećanje (*rahme*), oni postaju osnovnim izvorima islamskih etičkih propisa. Mnoga područja života, uključujući društvene interakcije, porodičnu dinamiku, kao i lično ponašanje koriste ove koncepte (Hourani, 1985, str. 15).

Pobjeda nad sobom, savladavanje strasti predstavlja najveću bitku i najsloženiju borbu. Ovu tešku borbu čovjek void od svog postanka. Najizrazitiji vid te bitke i najadekvatniji izraz jeste religija. Religija u tom procesu je pritekla u pomoć čovjeku, okrenula se njegovoj duši i srcu i usađivala u njih sve što je lijepo, plemenito i uzvišeno i dobro. Stoga, pokušaji da se to ospori, da se živi bez Boga i

religije, bez bilo kakvih moralnih ograničenja i obaveza ne može proći bez posledica za ljudsku civilizaciju (Đozo, 2006, str. 680).

Islamsko parvo ili šerijat ima etičke i pravne aspekte. Šerijat kombinuje širok spektar moralnih smjernica sa specifičnim zakonskim ograničenjima. Maqasid eš-šeri'a ili ciljevi islamskog prava su zaštita vjere, života, intelekta, porijekla i imovine kao temeljnih etičkih ciljeva. Moderni muslimanski učenjaci i mislioci započeli su reinterpretaciju islamskih etičkih koncepata kako bi riješili savremene moralne izazove. Islamska moralna rasprava se sve više pomjerala na bioetiku, ekološku etiku i ljudska prava. Neki naučnici imaju tendenciju da zastupaju kontekstualizirani pogled na islamsku etiku. Stoga, oni na kraju naglašavaju sposobnost islama da ponudi neovisno promišljanje (idžtihad) kao odgovor na promjenjive uslove u društvu (Ramadan, 2011, str. 181-183).

Pripisivajući svim ljudima isto porijeklo od Adema, kur'ansko učenje je stavilo tačku na društveno raslojavanje; jedina superiornost pojedinca nad drugim leži u njegovoj pobožnosti:

O ljudi, Mi smo vas od muškarca i žene stvorili i plemenima i narodima vas uinili da biste se upoznali. Njuglednji od vas kod Allaha je onaj koji Ga se najviše boji (Kur'an, 49:13).

Kur'an je učenje koje je primarno zainteresirano za oblikovanje ispravnog moralnog stava u čovjekovom djelovanju. U skladu sa Kur'anom, ispravno djelovanje, bilo ono političko, religijsko ili socijalno, smatra se ibadetom, obožavanjem Boga ili služenjem Njemu. Osnovni impuls Kur'ana jeste da oslobodi najveću moguću količinu kreativne moralne energije (Rahman, 2005, str. 432). U svom moralnom životu, vjernik je dužan da poštuje odredbe Božijeg Zakona. Ovdje se ne radi o jednostavnom mehaničkom automatizmu. Naprotiv, on se treba osjećati duboko angažiranim jer je njegova dužnost ne samo da čini nego i da naređuje dobro, ne samo da izbjegava, nego i da zabranjuje zlo. Uskim povezivanjem duhovnog i svjetovnog, islam vjernika čini moralno angažiranim bićem. Dakle, put spasa za muslimana je poštovanje zakona i pobožnost, te vjernost pravilu koje teži moralnom i duhovnom uzdizanju vjernika (Boisard, 2002, str. 69).

Cilj Kur'ana o etičkom, egalitarnom društvenom poretku najavljen je žestokom osudom ekonomske neravnoteže i društvene nejednakosti koja je preovlađivala u tadašnjem trgovačkom mekanskom društvu. Ekonomske nejednakosti se u Kur'anu najustrajnije kritiziraju, jer njih je bilo najteže iskorijeniti (Rahman, 2017, str. 88). Ukidajući nejednakost ljudi koja je bazirana na pripadnosti rasi, na oji kože, jeziku, porijeklu, islam je proklamovao da se vrijednost čovjeka jedino bazira na moralnoj vrijednosti (Hamidullah, 1996, str. 96).

Kur'an potvrđuje čovjeku urođena moralna osjećanja i otkriva mu puteve koje treba slijediti. Pravni aspekt islamskog morala uvjerava i stimuliše savjest vjernika koji zna da za svaki grijeh postoji odgovarajuća kompenzacija u odredbama Kur'ana. Grijeh zahtijeva pokajanje, a naročito iskrenu namjeru da čovjek ponovo nađe pravi put i ostane na njemu. Kur'an na više od pedeset mjesta povezuje pobožnost sa dobrim djelima. Namjera, istinoljubivost i sikrenost su najviše vrline moralnog života. One objavljenom zakonu daju etički aspekt, koji integrira u pravni sistem islama (Boisard, 2002, str. 71-72).

Pored moralno-etičkih upustava Kur'ana, važno je navesti da je teorijske upute Kur'ana poslanik islama Muhamed, a.s., pretočio u praksu, usvajajući dokument poznat kao Medinski ustav. Medinski ustav je imao dva zadatka. Prvo, pored bratimljenja muslimana, trebalo je izgraditi i definirati jasna, precizna i konzistentna prava, obaveze i dužnosti, što sve skupa čini neraskidivu vezu među njima. Drugo, misleći na javni život, gdje su pored muslimana živjeli jevreji, hrišćani i idolopoklonici, Poslanik, a.s., je težio univerzalnom, ali i koherentnom i konzistentnom pravnom katu, koji će toj multinacionalnoj i multikonfesionalnoj zajednici, dati osnovne pravne, odgojne, finansijske, vojne i svake druge ustanove. (Spahić, 2002, str. 200). Medinski ustav nije samo prvi Ustav muslimanske države, već je je prvi pravi, komplementarni i konzistentni ustav bilo koje države na svijetu. Svi raniji ustavi (Aristotelov, Atinski, Konfučijev i Kautulijev) nisu bili ustavi, već upute vladarima kako da vladaju i povijesni opisi država (Spahić, 2002, str. 200).

MOGUĆI ODNOSI IZMEĐU RELIGIJE I MORALA

U ovom dijelu članka razmatraju se tri glavna gledišta odnosa religije i morala, naime: religija kao osnova morala, moral koji je kontradiktoran/odvojen od religije i integrativna/komplementarna interakcija između religije i morala.

Religija kao temelj morala

Religija zastupa ovu tačku gledišta i tvrdi da moralno ponašanje i etičke norme u osnovi proizlaze iz religije. Ova pozicija tvrdi da je božanska zapovjest ili Objava glavni izvor moralnih istina. Sociolog Émil Durkheim je tvrdio da je religija vitalni izvor moralnog vodstva i društvene koherentnosti, te kao takva, utiče na etičke norme i kolektivnu svijest. Ova pozicija sugerira da su se religijska uvjerenja mogla razviti kako bi potaknula prosocijalno ponašanje i saradnju među društvima (Norenzayan et al., 2016, str. 10).

Moral kao kontradiktoran/nezavisan od religije

Prema ovom gledištu, moguće je da se etičke norme razvijaju bez intervencije vjerskih uvjerenja ili nebeske moći. Naturalistički filozofi kao što je Džon Dejno promovirali su moralne vrijednosti zasnovane na ljudskom iskustvu i logičkom proučavanju, a ne na vjerskom učenju. Kao takvi, oni naglašavaju naturalistički pogled na etiku (Anderson, 2018, str. 234). Naglašavajući univerzalno razmatranje interesa, empatije i razuma, Peter Singer i mnogi drugi moderni etičari stvorili su sekularne sisteme za rješavanje moralnih dilemma (Singer, 2011, str. 27). Osnovni razlog ovog stanovišta odnos religije i morala leži u razumijevanju uloge vjere i religije. Dok moral, koji se temelji na razumu, definira međuljudske odnose, religija, koja se temelji na Božijoj riječi, definira odnos čovjeka prema Bogu (Iwuagwu, 2018, str. 44-45). Osim toga, zastupnici ovog mišljenja tvrde da su određene religijske doktrine i prakse suprotstavljene etičkim vrijednostima. Često se kršćanska ideja 'istočnog grijeha' spominje kao potpora ovoj tezi. Također, ovo stajalište odbacuje religiju zbog događaja poput inkvizicije, terorističkih djela te iskazivanje netolerantnog ponašanja prema drugom i drugačijem (Arsić, 2024, str. 38-39).

Komplementarni odnos između religije i morala

Ova pozicija je na stanovištu da uprkos svom različitom karakteru, religija i moral mogu sarađivati kako bi ojačali jedni druge. Ovo gledište poštuje i historijski i kulturni doprinos religijskih tradicija moralnom razvoju i mogućnost sekularnog etičkog razmišljanja. Ideja *građanske religije*, kako je artikulirao, sociolog Robert Bellah ilustruje ovo gledište. U pluralističkim društvima, sugerira Bellah, moralne i religijske ideje stoga mogu koegzistirati i poticati društvenu koheziju (Bellah i Hammond, 2013, str. 167). Filozof Čarls Tejlor zagovara temeljno poznavanje sekularne ere, u kojoj moralni izvori, religiozni i nereligijski, koegzistiraju i međusobno djeluju (Vidanec, 2018, str. 70-72). Ova pozicija, dakle, naglašava komplementarnost religije i morala. Dok religija predstavlja izvor moralnih normi, moral diktira ispravne smjernice ponašanja. Cilj religije i morala je kreirati pozitivne ljudske karakteristike, proizvesti humano društvo i doprinijeti svjetskom miru i pravdi (Arsić, 2024, str. 30-31).

Kritika religioznog morala

Religijski pogledi na moral nailazili su na različite filozofske, naučne i sociološke izazove. Eutifrova zagonetka, koju je prvi izrazio Platon, glavni je filozofski izazov religioznom moralu. Odnosi se na pitanje da li je neka aktivnost moralna jer je Bog očekuje ili zato što je suštinski moralna ili zato što je neophodna drugome (Iwuagwu, 2018, str. 42). Ovaj paradoks dovodi u pitanje koncepte teorije božanske naredbe. Prema jednom gledištu, religiozni moral bi mogao dovesti do moralnog apsolutizma i na taj način ugroziti etičko prosuđivanje u teškim i složenim situacijama (Misselbrook, 2013, str. 263).

Dosadašnja empirijska istraživanja dovela su u sumnju pretpostavljenu povoljnu vezu između moralnog ponašanja i vjerske aktivnosti. Prema određenim studijama, moralno donošenje odluka ili prosocijalno ponašanje ne razlikuju se mnogo između religioznih i nereligioznih ljudi. Studije su također razmatrale kako se vjerski stavovi povremeno mogu povezati s predrasudama ili međugrupnim sukobima, čime se potkopava ideja da religija uvijek potiče moralno ponašanje (Bakrač, 2009, str. 346).

Iz sociološke perspektive, neki tvrde da povremeno religijski moral podržava trenutne društvene hijerarhije i sisteme moći. Kako bi podržali ovaj argument, feministički naučnici su napali kako se neka čitanja vjerskih tekstova primjenjuju da podrže rodnu nejednakost. Ovo je posebno vrijedno pažnje u pluralističkim nacijama gdje su sociolozi razmatrali kako vjerska moralna pravila mogu povremeno biti u suprotnosti sa sekularnim etičkim standardima, što rezultira društvenim sukobima i raspravama o stvarima poput istospolnih brakova ili reproduktivnih prava. Naglašavajući potrebu za stalnom komunikacijom i kritičkom analizom religioznih etičkih tradicija, ovi izazovi nastoje skrenuti pažnju na komplikovanu i često kontroverznu vezu između religije i morala u modernom diskursu.

SEKULARNI MORAL I KANTOVSKA ETIKA - MOGUĆNOST POSTOJANJA MORALA IZVAN RELIGIJE

Sekularni moral se temelji na ideji da se etički standardi mogu donijeti bez ikakvog pozivanja na religijske ideje ili božansku moć. Filozofi i etičari iznijeli su nekoliko različitih modela za usmjeravanje morala na razum, ljudsko iskustvo i prirodne istine. Na primjer, ideja *moralni pejzaž* ukazuje na to da nauka može utvrditi ljudske

vrijednosti na taj način implicirajući da empirijsko istraživanje blagostanja može pomoći u rješavanju moralnih dilema (Krat, 2023, str. 3). Među najmoćnijim dostupnim sekularnim etičkim sistemima je moralna filozofija Imanuela Kanta. Prema njegovom razumijevanju, djela se neće smatrati obavezujućim jer ih je bog naredio, već će se poštovati kao božanske jer čovjek ima unutrašnju obavezu prema njima. Samo kada je postignuta takva emancipacija od vjerskih propisa, gdje su ljudi, po Kantu, sami suci božije objave, može se govoriti o filozofiji morala. Moral se bavi individuom u njenoj individualnosti. Kriterijum ispravnog i pogrešnog, u krajnjoj liniji, ne zavisi od navika i običaja ili zakona, bilo božanskog ili ljudskog porekla, već od toga kako se čovek određuje. Kao što Bog nikako nije tvorac činjenice da trougao ima tri ugla, tako ni Bog, tvrdi Kant, ne može biti tvorac moralnih zakona. (Arsić, 2025, str. 33). Zasnovano na kategoričkom imperativu, Kantova deontološka perspektiva sugerira da su moralni činovi oni koji se mogu univerzalizirati bez sukoba. Nezavisno od religijskih pogleda, ova premisa i koncept gledanja na čovječanstvo kao cilj sam po sebi nudi logičan temelj za moralno donošenje odluka. (Kindić, 2016, str. 207-208).

Da bimo razumjeli gledište koje daje primat moralu u odnosu na religiju, poželjno je osvrnuti se na historijske okolnosti koje su doprinele da se ono oblikuje. Nakon bolnih iskustava krvavih vjerskih ratova, kao i zločina koje je počinila inkvizicija, zapadnoevropski filozofi su osjetili potrebu da se uspostavi duh tolerancije, neophodan za politički mir, ekonomski prosperitet i slobodu naučnog istraživanja. U borbi protiv sujeverja i vjerskog fanatizma prosvjetiteljski mislioci su se opredjelili za oslanjanje na razum kao vrhovnu instancu. Nepovjerljivi prema svemu onome što ne ispunjava kriterijume jasnog, oni su došli na ideju da tzv.prirodnu religiju, kao religiju uma, stave nasuprot tzv.pozitivnim religijama, tj.objavljenim religijama. Za razliku od objavljenih religija, koje su dogmatske i isključive, prirodna religija je univerzalna i spaja ljude. Dakle, sadržina prirodne religije svodi se na univerzalne moralne norme. Budući da je prirodna religija poistovjećena sa moralom, slijedi zaključak da je moral iznad pozitivne religije. Dakle, budući da je moral univerzalan, opće ljudski, iracionalna sadržina pozitivne religije inferiorna je u odnosu na umnu sadržinu morala. Takvo gledište je izraženo u Kantovoj filozofiji religije. Ona religija u kojoj moram znati da je nešto Božja zapovjest da bih priznao kao moju dužnost jeste objavljena (religija kojoj je potrebna Objava); nasuprot tome, ona religija u kojoj moram znati da je nešto dužnost prije negoli to mogu priznati kao Božju zapovjest jeste prirodna religija (Kant, 1990, str. 137). Dakle, umjesto tradicionalnog izvođenja morala iz religije, Kant se opredjeljuje da religiju utemelji na moralu. Umjesto da vjernik ispoljava podanički mentalitet, pokušavajući da se dodvori Bogu i na taj način ostvari svoje želje a da ne postane bolji čovjek, valjalo bi se posvetiti trudu oko sticanja vrline i moralnog usavršavanja (Kant, 1990, str. 152).

Sekularni moralni okviri imaju određene poteškoće čak i ako izgledaju privlačni. Kritičari tvrde da bi sekularnoj etici moglo biti teško ponuditi objektivne moralne istine ili uvjerljivo opravdanje za moralno ponašanje bez transcendentnog izvora vrijednosti (Krat, 2023, str. 3).

ZAKLJUČAK

Ovaj članak o interakciji između morala i religije razotkriva kompleksnost same teme. Od prastarih filozofskih argumenata do modernih naučnih istraživanja, interakcija religijskih ideja sa etičkim standardima ostaje tema velikog interesovanja i kontroverzi. Iako su religijske tradicije zasigurno imale veliki utjecaj na moralne standarde širom civilizacija, razvoj sekularnih etičkih sistema i empirijskih metoda morala je proširio naše znanje o korijenima i karakteru moralnog ponašanja. Novo razumijevanje izvora i svrha i religije i morala vjerovatno će se pojaviti kako se kognitivna nauka, evolucijska psihologija i međukulturalne studije nastavljaju razvijati. Buduće studije bi mogle imati koristi od multidisciplinarnih tehnika koje kombinuju filozofsku analizu sa empirijskim proučavanjem. Kao takav, pruža složenije znanje o tome kako ljudi i kulture pregovaraju o moralnim dilemama u svijetu koji postaje sve raznolikiji i povezan. Ono što možemo kazati vezano za islam jeste da etika predstavlja samu supstancu islamskog pravnog sistema-Šerijata. Islam, nesumnjivo, emfatično insistira na etiku i moral, te smatra da moral kao princip nije moguć bez vjere. Očigledno, usklađivanje religije i morala ključno je za izgradnju pravednijeg društva. Religija treba da povрати svoj fokus na etičke vrijednosti, dok moral može ponuditi racionalnu osnovu za religijska učenja. Bez te sinergije, moralna kriza savremenog društva će se nastaviti a diskusije na temu odnosa i religije produbljivati.

LITERATURA

1. Albanese, C., (2004). *Amerika i religije i religije*. Bemust, Sarajevo.
2. Anderson, E. (2018). *Dewey's Moral Philosophy*. Stanford Encyclopedia of Philosophy.
3. Arsić, M.V. (2024). *Morality and religion*. *Sinteze - časopis za pedagoške nauke, književnost i kulturu*. Akademija vaspitačko-medicinskih strukovnih studija, Kruševac i Univerzitet u Kragujevcu - Filološko-umetnički fakultet, Kragujevac, br. 25. <https://scindeks-clanci.ceon.rs/data/pdf/2217-902X/2024/2217-902X2425029A.pdf>
4. Bakrač, V. (2009). *Teorijski pristup aličnostima i razlikama između religije i nacije*. Religija i tolerancija, Centar za empirijska istraživanja religije, 7 (12). https://www.ceir.co.rs/images/stories/rit_12/10.str.337-350.vladimirkakrac_teroijskipristup.pdf
5. Barman, N. (2024). *Investigating the Relationship Between Religion and Morality: Insight from Hume*. International Journal for Multidisciplinary Research, Volume 6, Issue 3, May-June.
6. Bellah, R. i Hammond P.E. (2013). *Varieties of Civil Religion*. Wipf and Stock.
7. Bilimoria, P. B., i Prabhu, J. (2017). *Indian Ethics: Classical Traditions and Contemporary Challenges*, Volume I. Philpapers.org.
8. Bloom, P. (2012). *Religion, Morality, Evolution*. Annual Review of Psychology, 63(1). <https://minddevlab.yale.edu/sites/default/files/files/religion-morality-evolution.pdf>

9. Boisard M. A. (2002). *Humanizam islama*. El-Kalm, Sarajevo.
10. Costa, P. (2022). *In Search of a New Grand Narrative: Charles Taylor's Secularity*. Brill.
11. Čerkez M. (2022). Liberalizam i ljudska prava – pogled na problem s druge strane ogledala, *Pregled: Časopis za društvena pitanja*, Sarajevo, 3, 93-112. <https://doi.org/10.48052/19865244.2022.3.93>
12. Đozo H. (2006). *Husein Đozo-izabrana djela*, El-Kalem-Fakultet za islamske studije, Sarajevo.
13. Đurić M. (2018). O moralu iz različitih perspektivai krizi kroz koju on danas prolazi. *Znakovi vremena*, Sarajevo, 80/8, 111-128. <https://www.ibn-sina.net/o-moralu-iz-razlicitih-perspektiva-i-krizi-kroz-koju-on-danas-prolazi/>
14. Schockenhoff, E. (2018). *Bit i funkcija savjesti s gledišta katoličke moralne teologije*, Zbornik Radova međunarodnog teološkog Skupa KBF-a U Splitu, 16(1), 43-59. <https://ojs.kbf.unist.hr/index.php/simpozij/article/view/364>
15. Hallaq, W. B. (2009). *Shari'a: Theory, Practice, Transformations*. Cambridge University Press.
16. Hamilton, M., (2003). Sociologija religije – teorijski i uporedni pristup. Clio, Beograd.
17. Hani, M.F. (2016). *Temelji islamske etike*. Fondacija 'Mulla Sadra', Sarajevo.
18. Harper, R.F. (1999). *The Code of Hammurabi King of Babylon*. The Lawbook Exchange.
19. Hourani, G. F. (1985). *Reason and Tradition in Islamic Ethics*. Cambridge University Press.
20. Irwin, T. (2007). *Christian Theology and Moral Philosophy*. Oxford University Press EBooks.
21. Izutsu, T. (2019). *Bog i čovjek u Kur'anu*, CNS, Sarajevo.
22. Iwuagwau, E.K. (2018). *The relationship between religion and morality: on whether the multiplicity of religious denominations have impacted positively on socio-ethical behavior*. Global Journal of Arts, Humanities and Social Sciences, Vol.6, No.9.
23. Kant I. (1990). *Religija unutar granica čistog uma*. BIGZ, Beograd.
24. Karenga, M. (2012). *Maat: the moral ideal in ancient Egypt; a study in classical African ethics*. Sankore.
25. Kindić Z. (2016). *Uvod u filozofiju religije*. Dosije Studio, Beograd.
26. Kolakovski, L. (1987). *Religija*. BIGZ, Beograd.
27. Kratt, D. E. (2023). The Secular Moral Project and the Moral Argument for God: A Brief Synopsis History. *Religions*, 14(8), 982. <https://doi.org/10.3390/rel14080982>
28. McKay, R., & Whitehouse, H.,(2019). Religion and Morality. *Psychological Bulletin*, 141(2), 447/473. <http://dx.doi.org/10.1037/a0038455>
29. McPherran, M. L. (2010). *Plato's "Republic"*. Cambridge University Press.
30. Mičić, S. (2023). Sentimentalističko shatanje vrline: Hjum, Hačeson i Slot. *Virtues and Vices Between Ethics and Epistemology*, University of Belgrade.
31. Misselbrook, D. (2013). *The Euthyphro dilemma*, British Journal of General Practice, 63(610), 293. <https://doi.org/10.3399/bjgp13X668131>
32. Muhić F. (2022). *Ontologija islama*, BANU, Novi Pazar-Rožaje.
33. Muzzey D.S. (1906). Medieval morals, *International Journal of Ethics*, Vol. 17, No.

- 1, pp. 29-47.
34. Nasr H. N. (2002). *Srce islama-trajne vrijednosti za čovječanstvo*. El-Kalem, Sarajevo.
35. Norenzayan, A., Shariff, A. F., Gervais, W. M., Willard, A. K., McNamara, R. A., Slingerland, E., & Henrich, J. (2016). *The cultural evolution of prosocial religions*. Cambridge University Press.
36. Pramenković, A. (2020). Problem i izazov Novog ateizma na početku 21.stoljeća. *Novi Muallim*, Sarajevo, 21/82, 87-94. <https://doi.org/10.26340/muallim.v21i82.1790>
37. Pobrić E. (2022). Etika i timotika u djelima dostojevskog. *Radovi Filozofskog Fakulteta u Sarajevu*, 25, 353-386.
38. Pollock, R. (2024). *David Hume: Moral Philosophy*, Internet Encyclopedia of Philosophy.
39. Rajković, M. (2021). *Pojmovi moralai herojstva u Ničeovoj filozofiji*, ARHE, 8/15.
40. Rahman, F. (2017). *Glavne teme Kur'ana*. CNS, Sarajevo.
41. Rahman, F. (2005). *Islam*. Tugra, Sarajevo.
42. Ramadan, T. (2011). *Radikalna reforma – potreba za reformom*. CNS, Sarajevo.
43. Ramadan, T. (2013). The challenges and future of applied Islamic ethics discourse: a radical reform? *Theoretical Medicine and Bioethics*, 34(2). <https://doi.org/10.1007/s11017-013-9246-4>
44. Spahić M. (2002). *Učenje islama*, Vrijeme, Zenica.
45. Singer, P. (2011). *The Expanding Circle: Ethics, Evolution, and Moral Progress*, Princeton and Oxford University Press, New Jersey.
46. Suzić N. (2009). *Bog je jedan*, HBS, Banja Luka.
47. Vidanec, D. (2018). *Charles Taylor o hermeneutici 'sebe-bivstvovanja'*, U Filozofska istraživanja, Hrvatsko filozofsko društvo.
48. Weiss, R. (2022). *Durkheimian Revolution in Understanding Morality: Socially Created, Scientifically Grasped*, u *The Palgrave Handbook of the History of Human Sciences*, McCallun D., Palgrave MacMillan, Melburn.
49. Zrinščak, S. (2008). *Što je religija i čemu religija: sociološki pristup*, Bogoslovska smotra, Zagreb, br. 1.

SUMMARY

The paper deals with the complex relationship between religion and morality through the historical, philosophical and contemporary context, exploring how moral norms throughout the centuries were often connected with religious beliefs. In the first part, the author follows the evolution of moral norms from ancient civilizations, such as Hammurabi's Code, which attributes moral and legal values to divine power, through the Middle Ages, where Christian ethics combines moral philosophy with religious teachings. St. Thomas Aquinas, for example, developed a moral framework based on natural law that reflects God's eternal law. During the Enlightenment there was a reversal, where thinkers like Kant emphasized the autonomy of ethics, stressing that moral norms can be based on reason without relying on divine revelation. The paper includes three main approaches to the

relationship between religion and morality: religion as the foundation of morality, morality as independent from religion and the complementary relationship between them. Religion as the foundation of morality holds that morality derives from divine revelation, while naturalistic philosophers, such as John Dewey, promote morality based on human experience and logic. Also, Peter Singer develops secular ethical systems based on empathy and universal interests. The third approach considers the possibility of cooperation between religion and morality, where sociologists like Robert Bellah emphasize the importance of moral and religious ideas in creating social cohesion in pluralistic societies. The author also analyzes the influence of different religions on moral values. In Christianity, ethics are based on biblical texts and the concept of love for one's neighbors. Islamic morality is based on justice and excellence, emphasizing social responsibility and legal-moral norms through the Sharia, while Judaism emphasizes social justice through the Torah and rabbinical principles. Eastern religions, such as Buddhism and Hinduism, shape morality through the ideas of karma and selfless action. The author explores criticisms of religious morality, including Plato's Euthyphro's Dilemma, which questions the dependence of morality on divine will, as well as empirical studies that question the connection between religion and prosocial behavior. Feminist criticism points to gender inequalities in some religious interpretations, while sociologists consider conflicts between religious norms and contemporary ethical values. Secular morality is discussed in the text as a significant alternative, with an emphasis on Kant's deontological ethics that emphasizes universal moral principles based on reason. The author points out that, after negative experiences with religious wars and the Inquisition, the idea of a natural religion based on universal moral norms that are above dogmatic beliefs is developing in Europe. Finally, the author gives a special review of the Islamic view of morality, where ethics and Sharia law emphasize virtues such as justice, kindness and piety. The Qur'an lays the moral foundation for Muslim behavior and encourages social equality and justice. The author emphasizes the importance of a multidisciplinary approach in understanding the relationship between religion and morality in the modern world, emphasizing that further research will probably contribute to the development of a more complex insight into this topic.